

**1979 թ. ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՆՈՒՄ ԵՎ
ՍԱՌԻԴԱ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՍԿԻԶԲԸ՝
ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳԵՐԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ**

*Բանալի բառեր՝ Սաուդյան Արաբիա, Իրան, սուննի-
շիա, իսլամական հեղափոխություն, սաուդա-իրանական
հարաբերություններ, իմամ Խոմեյնի, Սաուդ ալ-Ֆեյսալ,
իսլամական աշխարհ*

1979թ. Իրանում տեղի ունեցավ իսլամական հեղափոխություն: Իրանի շահ Մոհամմեդ Ռեզա Փեհլևին գահընկեց արվեց և փախավ երկրից: Իրանը հռչակվեց Իսլամական Հանրապետություն: Սա կարևոր նշանակություն ունեցող համաշխարհային իրադարձություն էր: Այն փոխեց Պարսից ծոցի տարածաշրջանում առկա ուժերի դասավորությունը՝ կրոնական, քաղաքական և տնտեսական տեսանկյուններից: Իրանը հավակնություններ ձեռք բերեց դառնալու իսլամական աշխարհի առաջնորդը: Այս դերը վաղուց ստանձնել էր Սաուդյան Արաբիան: Դա հանգեցրեց երբեմնի բարիդրացիական հարաբերությունների լարմանը, որն իր դրսևորման տարբեր ձևերով առկա է նաև մեր օրերում: Ի դեմս Իրանի և Սաուդյան Արաբիայի, սուննի և շիա աստիճանաբար ահագնացող պայքարով են մեծապես պայմանավորված Մերձավոր Արևելքում տեղի ունեցող հետագա իրադարձություններն ու զարգացումները:

1978-1979 թթ. Իրանում տեղի ունեցած հեղափոխությունը ոչ միանշանակ արձագանքի արժանացավ Սաուդյան Արաբիայի կողմից: Սաուդյան Արաբիայի արտաքին գործերի նախարար Սաուդ ալ-Ֆեյսալը հայտարարեց, որ իր երկիրը Իրանում տեղի ունեցած հեղափոխական իրադարձություն-

ները համարում է նորմալ երևույթ, քանի որ այն արտացոլում է իրանցիների ցանկությունը: Արտգործնախարարը նաև ավելացրեց, որ Մաուդյան Արաբիան չի պատրաստվում խառնվել ուրիշ երկրների ներքին քաղաքականությանը և կրնդունի ցանկացած օրինական իշխանություն նորաստեղծ Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում⁵⁹:

Իրանում տեղի ունեցած հեղափոխությունից հետո Մաուդյան Արաբիան փորձում էր իր հայտարարություններով ցույց տալ, որ որևէ թշնամանք չունի նորաստեղծ իրանյան վերնախավի նկատմամբ: Հեղափոխությունից հետո Իրանի ներքին և արտաքին քաղաքականության մեջ հայտնվեցին ուղղություններ, որոնք համընկնում էին սաուդյան թագավորության դիրքորոշումների հետ: Նախ պետք է նշել, որ իրանյան հեղափոխությունը տեղի էր ունեցել իսլամական լոզունգների ներքո, որոնց տարածմանը կողմ է նաև Մաուդյան Արաբիան: Այնուհետև սաուդյան վերնախավին ձեռնտու էր իրանյան քաղաքական նոր վերնախավի հակախարայելական դիրքորոշումը մերձավորարևելյան հակամարտության և պաղեստինյան հիմնախնդրի վերաբերյալ:

Մաուդյան Արաբիայի այն ժամանակվա արքայազն Ֆահդը հայտարարեց, որ իր երկիրը ողջունում է իմամ Խոմեյնիին և հարգում նրա գաղափարները⁶⁰: Մաուդյան վերնախավը ևս մեկ քայլ կատարեց սաուդա-իրանական հարաբերությունները հնարավորինս բարիդրացիական մակարդակի վրա պահելու համար. այն Իրանին 100 մլն ԱՄՆ դոլար տրամադրեց հարավային շրջանների բարեկարգման համար:

Իրանը դրական էր արձագանքում Մաուդյան Արաբիայի կողմից արված նման հայտարարություններին: Մաուդյան Արաբիայում Իրանի դեսպան Ռադուիին Ալ Ջազիրային տված հարցազրույցում նշեց, որ սաուդա-իրանական հարաբերությո-

⁵⁹ Маркарян Р., “Зона Персидского Залива”, Москва 1986, стр. 88.

⁶⁰ Նույն տեղում, էջ 89:

յունները շատ ամուր էն, և դա պայմանավորված է նրանով, որ երկու երկրները ձգտում են, որպեսզի իսլամի դիրքերն ավելի ամրապնդվեն:

Սաուդա-իրանական հարաբերությունները լարվեցին 1979 թ. վերջում: Դա արվեց իրանյան քաղաքական իշխանությունների կողմից: Մի շարք պաշտոնյաներ, ինչպես նաև հոգևոր առաջնորդ իմամ Խոմեյնին, սկսեցին հանդես գալ քննադատական ելույթներով՝ ուղղված Սաուդյան Արաբիայի դեմ:

Պետք է նշել, որ ի սկզբանե իրանական հեղափոխությունը կրում էր հակաարևմտյան բնույթ, ինչն իր ազդեցությունն ունեցավ Սաուդյան Արաբիայի հետ հարաբերություններում, քանի որ վերջինս ուներ բարեկամական կապեր ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակից երկրների հետ: 1979 թ.-ի ապրիլին Սաուդյան Արաբիան ճանաչեց Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը և հաստատեց նրա հետ դիվանագիտական հարաբերություններ, որոնք խզվեցին 1988 թ.⁶¹:

Մինչև հեղափոխությունը սաուդա-իրանական հարաբերությունները կրում էին լարված բնույթ: Դա պայմանավորված էր տարածաշրջանում առաջատար դիրքեր ունենալու շուրջ մղվող պայքարով, ինչպես նաև նավթային գործոնով: Հեղափոխությունից հետո երկու երկրների միջև հարաբերությունները էլ ավելի բարդացան կրոնական գործոնի հետևանքով:

Իսլամական աշխարհում առաջատար դիրք ստանձնելու հարցում Խոմեյնիի գլխավոր ախոյանը Սաուդյան Արաբիան էր: Խոմեյնին և նրա կողմնակիցները կարծում էին, որ վահաբիզմը իսլամական չէ և որ սաուդները չեն կարող պահպանել իսլամի սրբավայրերը, քանի որ նրանք ԱՄՆ-ի աշխարհաքաղաքական հետաքրքրություններին ծառայող ստրուկներ են⁶²:

⁶¹ “Saudia Arabia and Iran: The Struggle for Power and Influence in the Gulf”, *International Affairs Review*, Volume XX, Number 3, Spring 2012, p. 5.

⁶² Marschall C., “Iran’s Persian Gulf Policy, from Khomeini to Khatami”, London 2003, p. 42.

Իսլամական հեղափոխության հաղթանակից անմիջապես հետո Իրանը փորձում էր արտահանել հեղափոխությունը տարածաշրջանի այլ երկրներ: Իրանի հոգևոր առաջնորդ այաթոլլա Խոմեյնին կոչ էր անում ստեղծել իսլամական կառավարություններ, որոնք չեն ենթարկվի գերտերություններին: Նա կարծում էր, որ արաբական աշխարհը պետք է ընդունի Իրանի քաղաքական գերակայությունը և գնա այն ճանապարհով, որով Իրանը: Այս նպատակներին հասնելու համար Իրանի հոգևոր վերնախավը հրաժարվում էր ուրիշ երկրների ներքին գործերին միջամտությունից և սրբազան պատերազմ՝ ջիհադ հայտարարելուց: Հիմնվելով այսպիսի գաղափարախոսության վրա՝ այաթոլլա Խոմեյնին հեղափոխության արտահանումը համարում էր պարտադիր և դրա հետ կապված մի շարք հայտարարություններով հանդես գալիս:

Ճիշտ է հոգևոր առաջորդը բազմիցս հայտարարում էր, որ հեղափոխության արտահանումը չպետք է տեղի ունենա ուժի միջոցով, այնուամենայնիվ, Իրանում կային ուժեր, որոնք գերադասում էին ուժ օգտագործելով հասնել դրա արտահանմանը և տարածմանը Պարսից ծոցի տարածաշրջանում: Դժվար է ասել թե այդ ուժերը որքանով էին կապված կառավարության հետ:

Պարսից ծոցի արաբական երկրների համագործակցության խորհրդի գլխավոր քարտուղար Արդալլահ Բիշարան հայտարարեց, որ Իրանը ամեն կերպ փորձում է արտահանել իր հեղափոխական գաղափարները և թուլացնել ծոցի արաբական երկրներին, ինչպես նաև հանդիսանում է ծոցի շիաների քաղաքական հովանավորը:

Հեղափոխությունից անմիջապես հետո իրանյան վերնախավը Սաուդյան Արաբիայում իշխող վերնախավին գահընկեց անելու կոչերով հանդես եկավ: Այսպիսի քարոզչությունը Սաուդյան Արաբիայում առաջ տանելու և ավելի զարգացնելու համար Իրանը հենվում էր սաուդյան թագավորություն-

նում բնակվող 400 հազար շիաների վրա: Սաուդյան Արաբիայի շիաները գրկված էին մի շարք քաղաքացիական իրավունքներից: Նրանք գրկված էին կարևոր քաղաքական և զինվորական պաշտոններ զբաղեցնելու իրավունքից, ինչպես նաև ի տարբերություն սուննիների՝ ունեին սոցիալ-տնտեսական բնույթի խնդիրներ:

Իրանում տեղի ունեցած հեղափոխության ազդեցության հետևանքով շիաները և խարիջիները 1979 թ. նոյեմբերին ապստամբեցին և գրավեցին Մեքքայի մզկիթը, որտեղ գտնվում է իսլամական սրբավայրերից մեկը՝ Քաաբան: Այն որոշ ժամանակ գտնվում էր շիաների վերահսկողության տակ: Դա արվում էր որպես բողոքի միջոցառում՝ ուղղված սաուդա-ամերիկյան համագործակցության դեմ: Սա դիտվեց որպես Ղուրանի անարգում և իսլամական կանոնների խախտում: Այս ապստամբությունը ճնշելու համար սաուդցիները օգտագործեցին անվտանգության ուժերը և բանակի ստորաբաժանումները:

Սաուդյան Արաբիայի դեկավարությունը մտավախություն ուներ, որ շիաների ըմբոստությունը կարող է տարածվել երկրի արևելյան շրջաններում, որտեղ և բնակեցված է շիաների մեծ մասը և զբաղվում է նավթի արդյունահանմամբ և վերամշակմամբ⁶³: Այս ըմբոստությունը կարևոր նշանակություն ունեցավ և դրանից հետո կառավարության կողմից մի շարք միջոցառումներ իրականացվեցին սաուդյան շիաների սոցիալ-տնտեսական և քաղաքացիական իրավիճակը բարելավելու ուղղությամբ:

⁶³ Валькова Л., “Саудовская Аравия: нефть, ислам, политика.” Москва, 1987 г., стр. 72.

Ապստամբությունը ճնշելուց հետո Խոմեյնիի մերձավոր կողմնակից Ալի Մոնտազերին հայտարարեց, որ Իրանը երբեք չի ների Մաուղյան Արաբիային Մեքքայում շիական ըմբոստությունը նման արյունոտ մեթոդներով ճնշելու համար⁶⁴:

1979 թ. նոյեմբերի 4-ին Թեհրանում մի խումբ ուսանողներ գրավեցին Իրանում ԱՄՆ դեսպանատունը և գերի վերցրին ամերիկացի դիվանագետներին⁶⁵: Իրանը դիմեց բոլոր մուսուլմաններին՝ կոչ անելով սատարել իր կատարած հեղափոխական քայլին: Մակայն շատ քիչ մուսուլմանական երկրներ դրական արձագանքեցին Իրանի այս կոչին:

Էր-Ռիադը քննադատեց Իրանին, ինչը էլ ավելի լարեց սաուդա-իրանական հարաբերությունները: Բոլոր այն երկրները, որոնք դրական արձագանքեցին Իրանի կատարած այս քայլին, սուր քննադատության ենթարկեցին Մաուղյան Արաբիայի դիրքորոշումը:

1979 թ. դեկտեմբերին շիայական Աջ-շուրա տոնակատարության ժամանակ Մաուղյան Արաբիայի Դահրան քաղաքում և 1980 թ. Էլ-Կատիֆ քաղաքում, որտեղ բնակվում են Իրանից եկած շատ շիաներ, տեղի ունեցան շիայական զանգվածային ելույթներ, որոնց ընթացքում շիաներն իրենց աջակցությունը հայտնեցին իրանյան հեղափոխությանը և ողջունեցին դրա առաջնորդ իմամ Խոմեյնիի գաղափարները և հայտարարությունները, որոնցով վերջինս կոչ էր անում ամենուր տարածել իրանյան հեղափոխության գաղափարները և սկզբունքները: Այս զանգվածային ելույթները ճնշելու համար Մաուղյան Արաբիան կրկին կիրառեց կանոնավոր բանակի ստորաբաժանումները:

⁶⁴ Ушаков В., “Иран и мусульманский мир”, Москва, 1999, стр. 90.

⁶⁵ Машин В., Яковлев А., “Персидский Залив в планах и политике Запада”, Москва, 1985, стр. 70.

Հակասառուդական քարոզչական գործունեության մեջ Իրանը լայնորեն օգտագործում էր ամենամյա հաջը Մատուլյան Արաբիա: Իրանը ուխտագնացության մեկնող խմբերի ղեկավարներ էր նշանակում Իսլամական հեղափոխության պահապանների կորպուսի և Հիզբալլահ կուսակցության անդամներին: Նրանք սադրում էին ուխտագնացներին անկարգությունների դիմել սաուդյան իշխանությունների նկատմամբ, քարոզում էին իրանյան հեղափոխության գաղափարները և իմամ Խոմեյնիի ուսմունքը, ինչպես նաև կոչ անում մեղադրել սաուդյան վերնախավին իսլամի դեմ կատարած հանցագործությունների համար:

Այս գործունեության իրականացման համար օգտագործվում էին մեծ քանակությամբ քարոզչական նյութեր, որոնք սովորաբար արաբերենով էին լինում, ինչպես նաև իմամ Խոմեյնիի նկարները և նրա հայտարարությունները: Տարեցտարի Իրանն ավելացնում էր ուխտագնացների թիվը: 1982 թ. ամենամյա ուխտագնացության ժամանակ իրանցի ուխտագնացների ղեկավար էր նշանակվել Մուհամմադ Մուսավի Խոնեիիը, ով 1979 թ. ամերիկացի դիվանագետներին գերի վերցրած ուսանողների հոգևոր ղեկավարն էր:

Սաուդյան իշխանությունները նույնպես դիմում էին հակաքայլերի: 1982 թ. Էր-Ռիադը որոշեց իրանցիներին թողնել մտնել Մեքքա միայն այն դեպքում, եթե նրանք հրաժարվեն քարոզչական գործունեություն ծավալել: Իրանցի ուխտագնացները խստորեն ստուգվում էին և նրանցից առգրավվում էին մեծ քանակությամբ իրեր: Անգամ որոշ դեպքերում ձերբակալվում էին Իրանից ժամանած խմբի ղեկավարները:

Հատկանշական է, որ քաղաքական և կրոնական բնույթի հակամարտությունը Պարսից ծոցում իր դրսևորումները սկսեց ունենալ նաև տնտեսական ոլորտում: Սաուդա-իրանական հարաբերությունների լարման ֆոնին, Իրանը 1979 թ. վերջին զգալիորեն նվազեցրեց նավթի արտահանումը և կոչ

արեց մյուս նավթ արդյունահանող երկրներին նույն կերպ վարվել: Սակայն Սաուդյան Արաբիան ոչ միայն չկրճատեց, այլ ավելացրեց նավթի արդյունահանումը: Սաուդյան Արաբիայի նավթի նախարար Յամանին ցուցադրաբար լքեց արաբական երկրների նավթի նախարարների հանդիպումը՝ իր բողոքն արտահայտելով Սիրիայի և Լիբիայի ներկայացուցիչների կողմից Իրանին ԱՄՆ-ի դեմ պայքարելու հարցում աջակցություն հայտնելու որոշման նկատմամբ: Այս իրադարձությունները էլ ավելի լարեցին սաուդա-իրանական երկկողմ հարաբերությունները:

Սաուդա-իրանական լարվածությունն իր դրսևորումներն ունեցավ նաև OPEC-ում: Իրան-իրաքյան պատերազմի հետևանքով Իրանը հայտնվել էր ծանր ֆինանսա-տնտեսական իրավիճակում: Բնականաբար, Իրանում փորձում էին նավթից ստացված ֆինանսական միջոցները ուղղել Իրաքի դեմ պատերազմում հաղթանակ տանելու համար, ինչպես նաև երկրում տնտեսական վիճակը բարելավելուն: Այդ իսկ պատճառով 1980-ականների սկզբին Իրանը հրաժարվեց սահմանափակել նավթի արդյունահանումը և արտահանումը: Նավթի արդյունահանման կրճատմանը կողմ էին հանդես գալիս Պարսից ծոցի արաբական երկրները՝ Սաուդյան Արաբիայի գլխավորությամբ: Այսպիսով, Սաուդյան Արաբիան փորձում էր սահմանափակելով նավթի արտահանումը՝ պահպանել դրա գները միջազգային շուկայում, ինչը ձեռնտու չէր Իրանին:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ 1979 թ. սկսված սաուդա-իրանական հարաբերությունների լարվածությունը սկիզբ դրեց Իրանի և Սաուդյան Արաբիայի միջև մրցակցությանը իսլամական գերիշխանության համար Մերձավոր Արևելքում, ինչի գործնական արտացոլմանը այսօր ականատես ենք:

**РЕВОЛЮЦИЯ В ИРАНЕ 1979 ГОДА И НАЧАЛО
САУДОВСКО-ИРАНСКОГО СОПЕРНИЧЕСТВО ЗА
ГЕГЕМОНИЮ В ИСЛАМСКОМ МИРЕ**

Сергей Восканян
(резюме)

Саудовская Аравия и Исламская Республика Иран влиятельные и сильные региональные игроки на Ближнем Востоке. Разногласия между этими странами проявляются как на религиозно-культурной почве, так и в контексте регионального соперничества. Такого рода соперничество мы наблюдаем в Йемене сейчас. Революция 1979 года в Иране важнейшее мировое событие. После этого между Саудовской Аравией и Ираном началась борьба за гегемонию в исламском мире.

**THE REVOLUTION OF 1979 IN IRAN AND THE BEGINNING
OF SAUDI-IRANIAN RIVALRY FOR ISLAMIC HEGEMONY**

Sergey Voskanyan
(summary)

Saudi Arabia and The Islamic Republic of Iran are powerful regional players in the Middle East. The disagreements between these countries find their embodiment both in religious-cultural and regional rivalry contexts. This kind of rivalry can be seen in Yemen nowadays. The revolution of 1979 in Iran was an important global event. After this a battle for Islamic hegemony between Iran and Saudia Arabia began.